

ADRIAN GOLDSWORTHY

HANNIBALS MEESTERZET

DE SLAG BIJ **CANNAE** • 216 V. CHR.

HANNIBALS MEESTERZET

Eerder verschenen van Adrian Goldsworthy:

Caesar (2009)

Carthago (2010)

De val van Rome (2011)

Marcus Antonius en Cleopatra (2012)

Augustus (2016)

Romeinse legioenen (2017)

Pax Romana (2017)

De Muur van Hadrianus (2018)

Adrian Goldsworthy

HANNIBALS MEESTERZET

De slag bij Cannae, 216 v.Chr.

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright © 2001, Adrian Goldsworthy
Copyright Nederlandse vertaling © 2019, Uitgeverij Omniboek

Vertaling Roelof Posthuma
Omslagontwerp Suzan Beijer grafisch ontwerp
Vormgeving binnenwerk Studio Mol
ISBN 9789401915076
NUR 683

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Uitgeverij Omniboek vindt het belangrijk om op verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

INHOUD

Voorwoord door Richard Holmes	7
Inleiding	13
1 Carthago, Rome en de Punische Oorlogen	19
De Tweede Punische Oorlog	24
Hannibal Barkas	26
Invasie, 218-217 v.Chr.	30
‘De Treuzelaar’, zomer-herfst 217 v.Chr.	39
2 Rivaliserende legers	47
Het Romeinse militaire systeem	47
Het Carthaagse militaire systeem en Hannibals leger	56
3 De campagne van 216 v.Chr.	65
De leiders	66
De geleiden	72
Het plan	77
De campagne	82
4 De slag bij Cannae, 2 augustus 216 v.Chr.	95
Lokalisering van het slagveld	98
Aanvankelijke opstelling	107

De slag	126
<i>Openingszetten</i>	126
<i>Het cavaleriegevecht op de vleugels</i>	132
<i>Het Romeinse centrum trekt op</i>	140
<i>Direct contact met de vijand</i>	146
<i>Omsingeling</i>	159
<i>Vernietiging</i>	165
5 De nasleep	175
Puinruimen	175
Hoe buit je een overwinning uit?	179
De lange worsteling, 216-201 v.Chr.	188
Cannae in de geschiedenis	194
Noten	197
Appendix 1: aantallen	209
Appendix 2: slachtoffers	217
Verklarende woordenlijst	221
Register	225
Illustratieverantwoording	233
Dankwoord	235

VOORWOORD

Cannae is meer dan zomaar een slag. Alleen al de omvang van de slachting, die Adrian Goldsworthy terecht 'een van de bloedigste eendaagse gevechten uit de geschiedenis' noemt, waarbij meer Romeinen sneuvelden dan soldaten op de eerste dag aan de Somme in 1916, en de genialiteit van Hannibal als generaal maken Cannae uitzonderlijk. Maar de slag bleef tot ver buiten het klassieke Italië nadreunen, en Cannae, het ultieme voorbeeld van de vernietiging van een superieur leger door een mindere strijdmacht, werd een ideaal dat tal van legeraanvoerders zouden nastreven. Graaf Alfred von Schlieffen, de Duitse chef-staf van 1891 tot 1906, stelde dat Duitsland, als het een oorlog op twee fronten moest voeren, niets had aan 'gewone' overwinningen; dan moest het land een uitroeiingsslag winnen. Hij was gefascineerd door Cannae, wat ook de titel was van de verzameling geschriften van Von Schlieffen die in 1925 werd gepubliceerd.

Von Schlieffens plan behelsde de strategische omsingeling van de Fransen, waarbij de legers van de Duitse rechtervleugel een omtrekkende beweging moesten maken om het net achter hun vijand te sluiten. Als de Fransen de 'verloren provincies' Elzas en

Lotharingen zouden blijven aanvallen (zoals de numeriek sterkere Romeinse infanterie diep doordrong in Hannibals centrum in Cannae), zouden ze de Duitsers alleen maar een ‘vriendelijke dienst’ bewijzen en hun eigen uiteindelijke ondergang des te zekerder maken. De omsingelingslagen die de Duitsers in 1941 aan het oostelijke front wonnen, waren ‘super-Cannae’ op een huiveringwekkende schaal, en ook de strategie van generaal Norman H. Schwarzkopf voor de Golfoorlog van 1990-1991 was gebaseerd op het concept van Hannibal.

Maar, zoals zo veel gevechten uit de oude of middeleeuwse geschiedenis waarvoor de bronnen over het algemeen gebrekkig en het archeologische bewijsmateriaal veelal schaars is, heeft ook Cannae meer speculatie losgemaakt dan wenselijk is. Adrian Goldsworthy heeft in drie verschillende opzichten een grote bijdrage geleverd aan ons begrip van de slag. Allereerst door zijn beschrijving van de strijdende partijen, met behulp van de originele bronnen, aangevuld door het beste recente onderzoek. Zo behandelt hij bijvoorbeeld Polybius’ opmerkingen over het gebruik van zware en lichte *pila* (de Romeinse werpspeer), maar merkt daarbij op dat het archeologisch bewijsmateriaal op een grotere variëteit duidt. En hij waarschuwt tegen fantasievolle beschrijvingen van hoe de Romeinse infanterieformaties vlak voor het contact met de vijand wellicht van het relatief open *quincunx*-patroon (als van een vijf op een dobbelsteen) dichter op elkaar drongen, waarbij hij erop wijst dat ‘er geen spoor van bewijs voor is in onze bronnen’. Hetzelfde principe van een uiterst nauwkeurige analyse van de originele bronnen, afgewogen tegen militaire logica, is ook de grondslag van zijn voorzichtige beschrijving van het slagveld. De exacte locatie is een bron van controverse, en zijn bespreking van de mogelijke sites ondersteunt Peter Connolly’s vermoeden dat het daadwerkelijke gevecht iets ten noorden van de heuvels rond de stad Cannae plaatsvond.

Bij zijn beschrijving van de strijd zelf volgt Goldsworthy ten slotte de methodologie van John Keegans baanbrekende werk *The Face of Battle*, dat door Victor D. Hanson in zijn *The Western Way of War* werd toegepast op strijd in het klassieke Griekenland, wat de indringende beschrijving opleverde van wat er werkelijk gebeurt wanneer mannen op elkaar inslaan en -steken in een zweterig en adembenemend man-tegen-mangevecht. Zijn analyse van het Romeinse centrum in Cannae, waar een buitengewoon groot aantal soldaten werd opgesteld op een zeer smal front, benadrukt de psychologische voordelen die zo'n formatie opleverde, vooral met onervaren of slecht getrainde troepen.

Het Romeinse plan was 'eenvoudig en weinig subtiel, maar niet onzinnig of hoe dan ook gedoemd te mislukken'. Het benadrukte de Romeinse voorkeur voor wat Polybius 'bruut geweld' noemde, en omdat de opzet afhankelijk was van de flankerende cavalerie, die het lang genoeg moest uithouden om de infanterie tijd te geven de strijd in het centrum te beslissen, is het verklaarbaar dat Varro en Paullus, de Romeinse consuls, zelf de cavalerie op de flanken aanvoerden. Romeinse generaals 'positioneerden zichzelf het liefst daar waar zij de grootste invloed op de strijd konden uitoefenen, en kozen daarom veelal de plaats waar zij de crisis verwachtten. Vandaar dat we de consuls in Cannae bij de cavalerie vinden.' Hannibals plan was daarentegen complex en vergde veel van zijn soldaten. Ook hij nam positie in op de plek die volgens hem beslissend zou zijn: in zijn centrum, waar zijn Spanjaarden en Galliërs het moesten uithouden om de cavalerie gelegenheid te geven de omsingeling van het Romeinse leger op de vleugels te voltooien.

Goldsworthy staat eerst stil bij de strijd tussen de lichte infanteristen van beide zijden en stelt dat die, zoals vaak het geval was, relatief weinig slachtoffers vergde, ongeacht de superieure kwaliteit van Hannibals lichte troepen, die het numerieke overwicht van de Romeinen compenseerde. Daarna richt hij zijn blik op de

strijd van de cavalerie op de flanken, waar Hannibals mannen de overhand hadden, vooral op de Romeinse rechterflank, waar Hasdrubal zijn tegenstanders snel overwon en klaar was om zich op het gevecht van de infanterie te richten. De aanval van de Romeinse infanterie werd voorafgegaan door een uitwisseling van projectielen voordat de gelederen met een hoorbare dreun op elkaar stootten. Daarna volgde een periode waarin 'de twee voorste rijen, met ongeveer één meter tussenruimte, op elkaar instaken en -hakten', waarbij het karakteristieke patroon van verwondingen aan de onderbenen, de rechterarm en de linkerkant van het hoofd ontstond. Zodra iemand viel, werd hij gedood met een zware slag op het hoofd. Ondanks de dappere weerstand van Hannibals Gallische en Spaanse infanterie bleek de overmacht te groot, en terwijl hun linies braken leden ze zware verliezen; ook de linies van de Romeinen raakten in het ongerede toen de soldaten de achtervolging inzetten.

Maar nadat het centrum van Hannibal het uiteindelijk had be-geven, zette hij zijn verse Libische infanterie in tegen beide flanken van het zegevierende Romeinse centrum, dat op die manier in de tang werd genomen. Tegelijkertijd draaide de Carthaagse cavalerie zich om en viel de achterhoede van de Romeinen aan. De meeste verslagen sluiten daarna af met de eenvoudige observatie dat de omsingelde Romeinen werden afgeslacht. Goldsworthy analyseert deze laatste fase van de strijd daarentegen even nauwkeurig als de vroegere stadia. Hij wijst ons op de uitputtende fysieke inspanning van man-tegen-mangevechten met slag- en steekwapens, en beschrijft de grillige en incidentele aard van de strijd, met plaatselijke korte adempauzes en hergroeperingen. Ook merkt hij op dat Hannibal een hoge prijs betaalde voor de overwinning: een vastberaden vijand bezighouden om tijd te winnen voor een beslissende aanval op diens zwakke punten is vaak een kostbare aangelegenheid.

De overwinning kostte veel, maar de nederlaag was extreem duur: de Romeinen verloren ongeveer vijftigduizend man. Dat Hannibal na zijn overwinning niet snel optrok naar Rome had verschillende redenen, zoals uitputting, onwil om aan een langdurig beleg te beginnen, en – vooral – de verwachting dat Rome zich na Cannae zou gedragen als de meeste stadstaten in zulke omstandigheden, en om vrede zou vragen. Dat deden de Romeinen niet, en hoewel de balans van de oorlog in Hannibals voordeel was doorgeslagen – het grootste deel van Zuid-Italië liep naar hem over –, was hij nooit in staat om zijn tactische successen te verzilveren met een strategische overwinning. Hetzelfde gold voor veel van zijn latere navolgers. Want een overwinning als Cannae hoeft niet beslissend te zijn als de verliezer de politieke vastberadenheid en steun van het volk behoudt om door te vechten: de droom van Cannae is maar al te vaak tot een nachtmerrie geworden.

Richard Holmes

INLEIDING

Op 2 augustus 216 v.Chr. behaalde de Carthaagse generaal Hannibal op het slagveld een van de grootste overwinningen uit de geschiedenis. Zijn heterogene leger van Afrikanen, Spanjaarden en Galliërs versloeg niet alleen een bijna tweemaal zo grote strijdmacht, maar vernietigde ook het Romeinse leger vrijwel volledig. Aan het eind van de dag lagen bijna vijftigduizend Romeinen en soldaten van hun bondgenoten dood of stervend op een oppervlak van slechts een paar vierkante kilometer, terwijl er nog eens tussen de tien- en twintigduizend krijgsgevangen waren gemaakt. Minder dan 20 procent van een van de grootste legers die de Romeinse staat ooit in het veld had gebracht overleefde de slag en kon in de daaropvolgende weken hergroeperen. Cannae werd de maatstaf waaraan de Romeinen latere catastrofes afmaten, maar slechts één of twee nederlagen in hun geschiedenis werden ooit als even vernietigend gezien. De omvang van de verliezen in Cannae bleef tot de geïndustrialiseerde slachtpartij van de Eerste Wereldoorlog ongeëvenaard.

De meeste veldslagen van de antieke wereld zijn vrijwel vergeten, want zowel de militaire als de burgerlijke vorming is tegen-

woordig niet meer fundamenteel gebaseerd op de klassieken. Maar in de huidige opleiding van legerofficieren wordt nog regelmatig verwezen naar Cannae. Hannibals tactiek lijkt vrijwel perfect, het klassieke voorbeeld van een dubbele omsingeling die vele bevelhebbers sindsdien in essentie hebben proberen na te volgen voor eenzelfde overweldigend succes. Vrijwel allemaal faalden ze. Cannae was de grootste in een reeks van nederlagen die Hannibal de Romeinen toebracht, maar hoewel hij nooit een grote slag in Italië verloor, was hij uiteindelijk gedwongen om zijn leger terug te trekken en verloor Carthago de oorlog. Zijn geniale tactiek in Cannae mag ons niet het zicht benemen op stadia in de strijd waarin het makkelijk anders had kunnen lopen, zodat er een grote Romeinse overwinning uit de slag was voortgekomen. Hannibal won de slag niet alleen dankzij zijn dynamische leiderschap en de hoge kwaliteit van zijn leger, maar ook doordat hij veel geluk had. Cannae was geen oefening in pure tactiek, maar, zoals alle veldslagen, een product van de militaire doctrines en technologie van die tijd en de bijzondere omstandigheden van een specifieke campagne.

Dit boek wil Cannae stevig in het perspectief van de Tweede Punische Oorlog zetten en van de manier van oorlogvoeren in de derde eeuw v.Chr. De gebeurtenissen uit die tijd zijn schaars gedocumenteerd in vergelijking met recentere conflicten, en van geen van beide partijen zijn officiële stukken met betrekking tot de veldtocht bewaard gebleven. Wat we hebben, zijn de verhalen van geschiedschrijvers, die op zeker moment variërend van zeventig tot een paar honderd jaar na de beschreven gebeurtenissen werden opgetekend. Vaak spreken deze bronnen elkaar tegen, of vertellen ze niet wat we graag zouden willen weten, zodat tal van aspecten van de veldtocht en de slag niet met absolute zekerheid te reconstrueren zijn. Twee verslagen leveren ons het grootste deel van onze informatie, en daarom is het de moeite waard om die hier kort te beschrijven.

Het vroegste en beste verslag werd door de Griekse historicus Polybius in de tweede helft van de tweede eeuw v.Chr. geschreven. Polybius maakte deel uit van een groep gijzelaars die na de Derde Macedonische Oorlog (172-168 v.Chr.) naar Rome was gezonden. Hij raakte goed bevriend met Scipio Aemilianus, de kleinzoon van een van de Romeinse bevelhebbers in Cannae, die hij op veldtocht volgde in de Derde Punische Oorlog (149-146 v.Chr.), waardoor hij ooggetuige werd van de uiteindelijke verwoesting van Carthago. Polybius was de auteur van een *Wereldgeschiedenis*, waarin hij gebeurtenissen in het hele Middellandse Zeegebied beschreef, met als hoofddoel het Griekse publiek uit te leggen hoe Rome zo snel naar voren had kunnen komen als dominante wereldmacht. Zijn relaas is over het algemeen sober en analytisch, en hij geeft ons veruit de beste beschrijving van het Romeinse leger. Maar terwijl hij bereid is de Romeinen in het algemeen kritisch te benaderen, staat hij onveranderlijk sympathiek tegenover alle voorouders, via bloedbanden of adoptie, van Scipio Aemilianus. Polybius' beschrijving van de slag zelf is intact overgeleverd, maar zijn relaas breekt daarna af en van het verhaal over de overige jaren van de oorlog zijn niet meer dan kleine fragmenten bewaard gebleven.

De tweede belangrijke beschrijving werd in het Latijn geschreven door Livius in de late eerste eeuw v.Chr., als onderdeel van zijn *Geschiedenis van Rome vanaf de stichting van de stad*. Zijn verhaal is fel patriottisch, stilistisch elegant en intens dramatisch, maar getuigt van veel minder nauwgezette kritische zin dan dat van Polybius. Livius gebruikte de Griekse geschiedschrijver als een van zijn bronnen, maar ontleende ook veel aan allerlei andere overleveringen, waarvan de meeste de Romeinen in een zeer gunstig daglicht stelden en vaak de daden van bepaalde aristocratische families verheerlijkten. Livius is nuttig omdat hij informatie verschaft over bepaalde zaken, zoals Romeinse verkiezin-

gen en politiek, waar Polybius maar heel vluchtig bij stilstond. Bovendien is zijn beschrijving van de hele Tweede Punische Oorlog bewaard gebleven, wat hem tot de belangrijkste bron voor de tijd na de slag bij Cannae maakt.

Andere bronnen leveren aanvullende informatie, maar werden aanzienlijk later geschreven. Appianus schreef rond de eeuwwisseling van de eerste naar de tweede eeuw n.Chr. een Romeinse geschiedenis, maar zijn verslag van Cannae is bijzonder onduidelijk en van twijfelachtige betrouwbaarheid. Rond dezelfde tijd schreef Plutarchus een verzameling biografieën, *Levens*, waarvan sommige beschrijvingen van deze periode bevatten. Zulke latere bronnen moeten met de grootste voorzichtigheid worden gehanteerd, maar mogelijk bevatten ze een paar aanvullende correcte details die ontbreken in de overgeleverde gedeelten van de vroegere bronnen.

MEESTERVEVELLER ADRIAN GOLDSWORTHY OVER DE BLOEDIGSTE SLAG VAN DE OUDHEID

Op 2 augustus 216 voor Christus behaalde de Carthaagse generaal Hannibal in het Italiaanse Cannae zijn meest glorieuze overwinning. In een van de bloedigste veldslagen ooit hakten zijn troepen het veel talrijkere Romeinse leger in de pan. Hannibals huurlingenleger was een smeltkroes van nationaliteiten, maar wist het machtige leger van de Romeinse Republiek te verslaan.

Hannibals tocht over de Alpen met zijn indrukwekkende maar in de strijd waardeloze olifanten was ongeëvenaard, zijn verliezen waren echter groot en zijn overwinningen in het noorden van Italië slechts mager. Maar in Cannae, in de hiel van de laars, kwamen zijn uitgekiende strategie en de superieure discipline van zijn aanvoerders eindelijk tot hun recht.

Adrian Goldsworthy vertelt in dit boek op meeslepde wijze over de voorgeschiedenis, de epische confrontatie en de nasleep van de slag bij Cannae, die eeuwen later nog steeds de maatstaf is van alle andere nederlagen.

ADRIAN GOLDSWORTHY studeerde klassieke en moderne geschiedenis aan de universiteit van Oxford en promoveerde daar op de oorlogsmachine van het Romeinse leger. Hij doceerde aan de universiteiten van Cardiff en Londen; de laatste jaren legt hij zich volledig toe op het schrijven. Eerder verschenen van Goldsworthy de succesvolle boeken *Pax Romana*, de biografie *Augustus* en *Romeinse legioenen*.

‘Goldsworthy presenteert een overvloed aan bewijzen zonder ook maar een moment saai te worden.’

– *NRC Handelsblad* over *Romeinse legioenen*

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 978-94-019-1507-6 NUR 683

9 789401 915076